

KÖZLEMÉNYEK

Szamosközy István és a Corvina. Egy eddig figyelemre nem méltatott, Szamosközy István tollából származó ars historica többek között a következőképpen érvel Brutus történeti munkájának kiadása mellett:

„Multa inopinata accidere possunt, quae imbecillo librorum generi cladem ab omni aevo intulerunt, et nunc inferre possunt incendia, vastitates, blattae, incuria, rapinae, ac in summa punctum temporum quodlibet, quo vel maximarum rerum momenta vertuntur. Sic perierunt clarissimi librorum thessauri Philadelphi et Pergamenorum Regum: sic interiit nobilis illa et memoratissima Matthiae Regis bibliotheca Budae, multis millibus voluminum referta, ex cuius clade Heliodorus Aethiopicae historiae author, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laubibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Joannidos scripsit, et quidam alii, velut ex mortuis redivivi fortuna quapiam conservati nuperrime in lucem prodierunt.”¹

Az alábbiakban a szöveg értelmezésére teszünk kísérletet. Megvizsgáljuk, honnan származhattak a fejedelmi történetíró értesülései, miért éppen ezeket a kódexeket említi. Végül kísérletet teszünk arra, hogy e „friss” információkat beillesztjük a korvinák iránt érdeklődést mutató Szamosközyről a szakirodalom által az eddigiekben kialakított képbe.

Az idézetünket záró minap megjelent (nuperrime in lucem prodierunt) kifejezés egyértelművé teszi: Szamosközy olyan nyomtatványokkal találkozott, amelyek korvinák alapján készültek. Ebből kiindulva a Corvina-könyvészetre támaszkodó vizsgálataink a ma is meglevő kódexek esetében az eddigi ismeretekkel harmonizáló eredményre jutottak.

A ma is meglevő kódexek: Heliodórosz Aithiopikés historiae biblia X című művét Vincentius Obsopaeus a Corvinában volt példány alapján adta ki (Bázel, 1534). A kódex possessor-bejegyzéseinek vizsgálata szerint 1577-ben került V. Albrecht bajor herceghez Joachim Camerariustól.² Polybios Historiája ugyanebben a kötetben maradt fenn görögül, de megvolt Mátyás könyvtárában Nicolaus Perottus latin fordítása is. Ez utóbbit egy bizonyos Ibrahim Machar adományozta szultánjának 1558/59-ben, s csak 1869-ben került vissza Magyarországra.³ A görög Polybios első kiadásának is (Hagenau, 1530) korvina volt az alapszövege.⁴ Diodorus Siculus Bibliothéké-jét ugyancsak Obsopaeus publikálta először eredeti nyelven, korvina alapján (Bázel, 1539),⁵ s ugyancsak ő adta ki Cortesius említett művét másodszer (az elsőről nem tudva: Hagenau, 1531), abból a

¹ Szamosközy e dolgozata kiadatlan, megjelenése a közeljövőben várható. Vö. még: BALÁZS Mihály – MONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről.* = Régi magyar udvari kultúra. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1986.

² CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* (Studia Humanitatis 1.) Bp. 1973. (a továbbiakban CL) 315, 539.

³ CL 540

⁴ CL 539; Csapodi itt hivatkozik Mattheus SEBASTIANUS: *Oratio de rege Pannoniae Mathia recitata*, Wittenberg, 1551 című művére is, mint ami említi Polybios első kiadását – Szamosközy tehát innen is tájékozódhatott.

⁵ CL 225

kéziratból, amelynek útja a Corvinából Corvin Jánoson, annak özvegyén, s ennek második férjén (Brandenburgi Györgyön) át vezetett hozzá.⁶ Antonio Bonfininek a szüzességről és a házasság tisztaságáról szóló művét Beatrix királyné vihette magával Budából Nápolyba, ahol Johannes Sambucus megvásárolta, s a mű editio princeps (Bázel, 1572) az ő könyvtárában volt példányról, tehát korvináról készült.⁷

A további két szerző (Corippus és Stephanus Geographus) műveit tartalmazó meglevő korvinákat nem tart számon a Corvina-szakirodalom. Felidézve azt, hogy az erdélyi humanistának a saját kódexe kapcsán bizonyított kodikológiai érdeklődése is volt (figyelte az antik, s a humanista szövegkiadások, s az esetleg előkerült kéziratok közti különbségeket, ügyelt a névformákra stb.) nem tartjuk lehetetlennek, hogy a nagy király legendás gyűjteményének darabjaira való hivatkozások megmaradtak fejében, s ezeket alkalmazta is sorolta a kötetek elővétele nélkül is.⁸

Nagyobb fejtörést okozott, de egyúttal érdekesebb eredményeket is ígér annak a két szerzőnek a vizsgálata, akiknek a meglevő műveiről nem tud a Corvina-szakirodalom: "Crastonius Gorippus (sic!) qui libros Joannidos scripsit" és Stephanus Geographus. E két esetben nem csupán azt rögzíthetjük, hogy Szamosközy jóvoltából újabb darabbal gazdagítottuk a híres gyűjteményt, hanem további problémákkal is szembe kell néznünk.

A *Corippus-kérdés*: Flavius Cresconius Corippus VI. századi költő, akinek a gyulafehérvári levéltáros említette Iohannis, seu de bellis Lybicis című művén kívül még egyet ismerünk: De laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III. Szamosközy szövegszerűen esetleg az utóbbit ismerhette, mert Michael Ruiz kiadta Antwerpenben 1581-ben.⁹ Valójában azonban ez nem valószínű, mert akkor nem ilyen hibás névalakot írt volna le. Mielőtt ismertetnénk, hogy mi lehetett a forrása, el kell mondanunk, hogy a Corippus-kérdésnek (korvina-e, vagy nem? hol van ma?) jelentős szakirodalma van, amelynek egy részét Csapodi összefoglalva¹⁰ megállapította, hogy a milánói Trivulziana többek által korvinának hitt kódexe nem tartozott Mátyás könyvtárához. E véleményében egyébként a Iohannis szövegkiadásának véleményét ismétli meg,¹¹ akik valamennyien

⁶ CL 206, 207

⁷ CL 131, és Antonio BONFINI: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*. Ed. Stephanus APRÓ (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) Bp. 1943. XVI—XIX.

⁸ A kódexeket magukat nem láthatta, hiszen mint láttuk, az ő életében már Bécsben, illetve német nyelvterületen voltak. Valószínűtlen, hogy akár csak egygel is találkozott volna peregrinációja során.

⁹ Corippi... de laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III... per Michaellem Ruizium, Antuerpiae, 1581, Plantin.

¹⁰ CL 205; Lásd még P. A. BUDIK: *Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliotheken zu Ofen*. = Jahrbücher der Literatur. 1839. Wien, Anzeige-Blatt. 37—56.; FRANKÓ Vilmos, MKsz 1878. 125—128.; CSONTOSI János, MKsz 1878. 214—215.; uő., MKsz 1881. 165—166.; Gustav LOEWE, Rheinisches Museum 1883. 315—316.; ÁBEL Jenő, Egyetemes Philológiai Közlöny 1883. 948—950.; CSONTOSI János, MKsz 1891. 145—146.; SCHÖNHERR Gyula, MKsz 1896. 161—168.; MAX MANITIUS *Geschichte der lateinischen Literatur*. Bd. I. München, 1911. 168—170.

¹¹ A De laudibus Iustini... 1581-es első kiadása utáni 3 XVII. századi, 6 XVIII. századi, 4 XIX. századi és 3 XX. századi kiadásával szemben (felsorolásukat lásd: CORIPPE: *Éloge de l'Empereur Justin II. Texte établi et traduit par Serge Antés*. Paris, 1981. CVII—CXI.) a Iohannis editio princeps: Mediolani 1820 (ed. Pietro Mazzuchelli); ugyancsak az ő kiadását tartalmazza az Immanuel Bekker-féle *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* sorozat 29. kötete: Bonn, 1936; ezt követte a máig leggyakrabban használt Joseph Partsch kiadás: *Monumenta Germaniae Historia*. Auctores Antiquissimi III/2. Berolini, 1879; majd Michael Petschenig kiadása (Berolini, 1886); ezután jelent meg az egyetlen fordítás (mikrofilmen) G. W. SHEA: *The Iohannis of Flavius Cresconius Corippus Prolegomena and translation*. Diss. Columbia Univ. New York, 1966; Petschenig kiadását vette át Adalberto HAMMAN: *Patrologiae cursus completus*. Supplementum. Vol. IV. Paris, 1968. 998—1127, és végül a kritikai kiadás: J. DIGGLE—F. R. D. GOODYEAR, Cambridge Univ. Press, 1970.

Johannes Cuspinianus elbeszéléséből tudnak a budai variánsról. Szamosközy is ezt az említést ismerte, de közelebbit is tudunk mondani: a Nicolaus Gerbelius-féle kiadást,¹² amelyben Gerbelius a Cuspinianus életrajzon kívül közölt egy katalógust a Cuspinianus említette nevekről. Ebben szerepel szó szerint az, amit Szamosközy említ: „Crastonius Gorippus (!), qui libros Iohannidos scripsit, qui habentur in bibliotheca Budensi.”

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem csak Szamosközy ült fel a névtévesztésnek, mert Conrad Gesner közismert Bibliotheca universalis-ában ugyancsak így szerepel, s nem változott a névalak a Josias Simmler és a Johann Jacob Frisius által készített Gesner-kiadásokban sem.¹³ Az erdélyi történetíró tehát tőlük is vehette a névformát, de mint említettük, csaknem biztos, hogy ő maga ismerte Gerbelius névsorát.

Stephanus Geographus: Szamosközy minden bizonnyal azért említi így ennek a szerzőnek a nevét, mert kortársainak, s neki is egyértelmű volt, hogy melyik „Stephanus”-t kell érteni. Valószínűnek tartjuk, hogy Stephanus Byzantinusról van szó, aki az V. században írta meg *Ethnika* (a latin címe: *De urbibus et populis*) című földrajzi lexikonát, amely a humanistáknak is, s napjaink kutatóinak is bőséges forrásnak bizonyult hazájuk földrajzi múltja, s története némely epizódjának megismeréséhez.¹⁴ A ma már meglehetősen terjedelmes Corvina-szakirodalom azonban nem ismer olyan adatot, hogy ez a híres mű meg lett volna a budai gyűjteményben, s arra sem sikerült választ kapni, hogy honnan tudott róla Szamosközy. Igaz ugyan, hogy a műnek három XVI. századi kiadása ismert,¹⁵ de ezekben nem találunk utalást arra, hogy a kiadás alapja korvina lett volna. Nem tudnak erről a későbbi kiadások előszavai,¹⁶ s a máig legjobbnak tekintett editio sem.¹⁷

Magával a kódexszel találkozott Szamosközy? Elméletileg nem lehet kizárni ezt a lehetőséget, különösen ha a nagyszámú, Itáliában fennmaradt példányra gondolunk: leginkább a Bibliotheca Trivulziana-ban őrzöttre.¹⁸

Külön érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy az Österreichische Nationalbibliothek-ban őriznek egy olyan exemplárt is, amelyet Sebastian Tegnageltől vásároltak,¹⁹ s ilyen provenienciájú köteteket Csapodi repertóriumuk is nyilvántart: igaz mindkettő „kétséges korvina”.²⁰

Ebben a helyzetben hipotézisek megfogalmazására kényszerülünk. Természetesen a leglogikusabb azt feltennünk, hogy az általunk megvizsgált források hallgatása ellenére Szamosközy mégis valamely nyomtatványból merítette információját, esetleg valamelyik

¹² Joannis CUSPINIANI . . . *De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis . . . Vita Ioannis Cuspiniani et de utilitate huius historiae, per Nicolaum Gerbelium*. Strassburg, 1540. 216.

¹³ Basileae, 1545. 1574 és 1583.

¹⁴ Végignévezve a *L'Année philologique* kötetait nagyjából ilyen szempontú tanulmányokkal találkoztunk.

¹⁵ *Peri poleón. De urbibus* címen görögül jelentette meg Aldus Manutius: Velence, 1502. (editio princeps); Philippo Junta örökösei: Firenze, 1521; Guilielmus Xylander: Bázél, 1568.

¹⁶ Theodor PINEDO—Jacobus GRONOVIVS: Amsterdam, 1678. (ue. uitt.: 1725); Abraham Berkelius—Jacobus Gronovius: Leyden, 1688. (ue. uitt. 1694); Lucas Holstenius—Theodor Ryck: Leyden, 1684 (ue. uitt. 1692 és Utrecht, 1691); Pinedo, Holstenius és Berkelius jegyzeteivel adta ki Quilhelmus Dindorf: Lipcse, 1825; Antonius Westermann: Lipcse, 1839 (Teubner).

¹⁷ Stephani BYZANTINI *Ethnicorum quae supersunt ex recensione Augusti Meinekii* Berolini, 1849; változatlan utánnyomása: Graz, 1958.

¹⁸ Paul Oskar KRISTELLER: *Iter Italicum*, Vol. I. London—Leiden, 1965. 360. Nr. 737; a többi másolatra uott. Vol. II. London—Leiden, 1967., 335., 442—444., 531. További korvinaik egyébként a Trivultianában: CL 541 és 877.

¹⁹ Petri LAMBECHII . . . *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Liber primus* . . . Ed. altera. Opera et studio Adami Francisci KOLLARII . . . Vindobonae, 1766. 127.

²⁰ CL 320, 459.

korabeli lexikon Stephanus Byzantinus tétele említette meg azt, hogy a szóban forgó mű megvolt a Corvinában.

De nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy történetírónk már forrásból tudott arról, hogy a kérdéses földrajzi lexikon megvolt a Corvinában. Így aztán az is elképzelhető, hogy noha a XVI. századi és későbbi kiadások valóban nem a Mátyás könyvtárbeli kéziratra támaszkodtak, megjelenésüket Szamosközy „összehozta” azzal, hogy ő tudott a kézirat létezéséről. Ezért is felvethető, hogy az *ars historica* frója nem találkozhatott-e esetleg magával a kódexszel is.

Hét kódexet vettünk sorba, s csupán egy esetben nem tudtunk választ adni arra a kérdésre, hogy Szamosközy honnan vette információját. Ez a negatívum azonban nem zárja ki, hogy a Corvina-kutatásban outsider-ként is javaslatot tegyünk a kutatás módszereire. A nyomozómunka ugyanis világossá tette számunkra, hogy mennyire fontos lenne a korvinákra vonatkozó XVI–XVII. századi adatok módszeres összegyűjtésére és rendszerezésére. Magyarul: el kell készíteni a Corvina XVI–XVII. századi könyvészetét. Ehhez jó kiindulópont lehet a klasszika-filológia története. A Stephanus Geographus-kérdés megoldatlansága ugyanakkor Erdély és a Corvina viszonyának is újragondolására készítet. Idézzük fel ehhez a Szamosközyre vonatkozó ismereteket.

Szamosközy korvinája: Szilágyi Sándor 1877-es Szamosközy kiadása óta tudjuk,²¹ hogy véletlen folytán a történetíróhoz („casu quopiam ad me delatam” sc. manuscriptam) sodródott Marcus Iunianus Iustinus: *Epitomen historiarum Philippicarum Trogi Pompei* címmel nyilvántartott munkája, melyet Csapodi Csaba is (mert Thuróczy is forrásként használt) hiteles, s elveszett korvinának ismer el.²² Jakó Zsigmond e kódex kapcsán utal a fejedelmi levéltáros kodikológiai érdeklődésére, ami nyilvánvaló Szamosközynek az Antonio Mariettinek kölcsönadott,²³ s a kolozsvári jezsuita könyvtár 1603-as feldúlásakor elpusztult kódexről adott leírásából is: „Hunc librum paucis ante mensibus, quam haec clades patriae incumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo codicis genio et meo fato utendum accomodaveram, quod ideo libentius in hac publicae privataeque cladis memoria refero, quod praeclarus auctor praenomine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam libri titulo, quem adscripsi, interecepto solo cognomine residuo ex omnibus opinor, typographiis Achephalos hactenus prodiit”.²⁴ Jakó a továbbiakban felteszi, hogy a korvina Báthory Zsigmond fejedelem feldúlt könyvtárából (1598) kerülhetett annak levéltárához.²⁵

Szamosközy Janus-másolata: A Janus-szöveghagyományt feltáró Csapodi Csaba hetedik Janus-kéziratként veszi fel azt a Szamosközy-másolatot,²⁶ amelyet Ábel Jenő fedezett fel a gyulafehérvári káptalan levéltárában.²⁷ A másolat „forrása mindenesetre a B-kódexszel azonos tartalmú kézirat volt. (Talán az a nagyenyedi példány, amelyről Adrianus Wolphardus szól?)” De „ez a példány nem lehet a B-kódex, mert az akkor már a török hódoltság alatt álló Budán volt”.²⁸ A kérdéses B-kódexet Peter Lambeck vitte el Budáról

²¹ *Szamosközy István történeti maradványai.* Kiad. SZILÁGYI Sándor. (Monumenta Hungariae Historia. Scriptores. XXVIII.) Bp. 1877. 105–106. (a továbbiakban Szamosközy 1877).

²² CL 374

²³ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina.* = Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1974. (a továbbiakban Jakó 1974) 176.

²⁴ Szamosközy 1877. 106–107.

²⁵ Jakó 1974. 175.

²⁶ CSAPODI Csaba: *A Janus Pannonius-szöveghagyomány.* (Humanismus és reformáció. 10.) Bp. 1981. 15. (a továbbiakban Csapodi 1981).

²⁷ 1883-ban szállították át Budapestre a Magyar Országos Levéltárba.

²⁸ Csapodi 1981. 15.

1666-ban, s helyezte el a gondjaira bízott császári könyvtárban, ahol ma is megtalálható.²⁹ A Wolphardus említette nagyenyedi kézirattal tudomásunk szerint senki nem foglalkozott, Csapodi is csak említi, de nem veszi fel a Janus-kéziratok sorába. Feltévése — Szamosközy erről másolt — kézenfekvő, ha ténylegesen volt ez a kézirat. Szamosközy másolata azonban elvileg készülhetett a budai példányról is, hiszen az, hogy Buda török kézen volt, nem hogy a másolást zárta ki, de megengedett olyan eseteket — amelyekről Csapodi is beszámol —, hogy kódexeket egyesek magukkal vigyenek onnan.³⁰ Az enyedi kódex természetesen besorolandó azok közé a kéziratok közé, amelyeket Jakó Zsigmond vett számba az erdélyi Corvina-hagyomány felmérésekor.³¹

Mindezt, valamint mostani adatainkat párhuzamba állíthatjuk az Corvina megszerzésére irányuló erdélyi kísérletekkel. Ismeretes, hogy Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György is próbálkozott a Budán levő könyvanyag megszerzésével.³² A Mátyás könyvtára történetét igen alaposan feltáró Csapodi Csaba ugyanakkor több közleményben is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy 1526 után maradtak-e Budán korvinák, s mekkora lehetett az a töredék, amelyet bibliofil humanisták, dúló zsoldosok és a szultáni kincstár tisztviselői otthagytak.³³ Kutatásai eredményeképpen úgy látja, hogy nem maradt a királyi palotában említésre méltó könyvanyag.³⁴ A fentiek alapján — a széles körű argumentáció ellenére is — azt javasoljuk, munkahipotézisként ne zárjuk ki ennek lehetőségét sem.³⁵ Nehéz ugyanis elképzelnünk, hogy az erdélyi fejedelmek a könyvanyag megszerzésére tett próbálkozások előtt ne tájékozódtak volna arról, mit is akarnak Erdélybe hozatni.

BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN

Az első hazai konfirmációs agenda kiadásai és szerzője. Debrecen nyomdatörténetének még számos apróbb nyomtatványt nem sikerült értékelnie, esetleg azonosítania sem. Ezek közül való a hazai reformátusság történetében a legelső konfirmációs agenda, amely folytatólag nyomtatva jelent meg egy mai értelemben gondolt konfirmációs kátével, 1751-ben. Az iskolás gyermekek oktatására korábban az olyan kiskáték voltak használatban, mint a Sideriusé vagy a Szenci Molnáré. Ezek többnyire énekeskönyvekhez kötve jelentek meg, de külön is forgalmazták őket. Az úgynevezett konfirmációs szertartásról azonban csak majd az 1788-ban kiadott agenda intézkedett, s a szertartás csupán a múlt

²⁹ CL 350; Csapodi 1981. 12.; CSAPODI Csaba: *A budai királyi palotában talált kódexek és nyomtatott könyvek.* (Az MTAK Közleményei 90.) Bp. 1984. (a továbbiakban Csapodi 1984). 4.

³⁰ Csapodi 1984. 38—42.

³¹ Jakó 1974. 169—179.

³² A több helyen megjelent adatok összefoglalását lásd: HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* Bp. 1917. 6. Lásd még Csapodi közleményeinek alább idézendő helyeit.

³³ CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* MKSz 1961. 394—421; ugyanez önállóan: Az MTAK Közleményei 24. Bp. 1961; uő. *Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet?* = Gutenberg Jahrbuch, 1971., 384—390; CL 72—92.; Csapodi 1984.

³⁴ Csapodi 1984. 43—51. és 81—82.

³⁵ Zavarbaejtő, s a legutóbbi kötet (Csapodi 1984) használatát nagyon megnehezítő például, hogy míg az 1541 és 1686 közt Budáról elvitt kódexek mellett ott szerepel a CL konkordancia, addig az az 1686-os jegyzék tételeinél nincs; mintha maga a szerző is bizonytalan volna, mit tekintsen korvinának. A még 1686 előtt elvitt kötetek közé lehetne sorolni egyébként a CL 374-et (Szamosközy korvinája), s talán a CL 157-et is (az Apafi—Nádudvari—Savoyai-féle Tibillus—Propertius kötet). Ez utóbbiról lásd Jakó 1974. 175—176.